M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.

Ser. 572

Title: Vyapyanugama Vichara

Ant.

572

व्याप्यानुगमविचारः ॥

Vyapyanugama vichara : **Title**

: **Author**

: **Editor**

: **Year, Vols.**

: **Publisher**

572 : न्या.वे. : **Remarks**

श्रीगणेशायनमः प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति असमूहालंबनात्मक व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकतामादायापीतिप्रसंगवारणाय
प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकतानिवेशानुपपत्तेः तथाहि हेतुसमाना
धिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावग्रहासंग्रहः तत्प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ प्रतियोगिवैयधिकरणपर्यवसन्नताति
वेशमानाभावेन प्रतिबध्यतायाहशिनधर्मावच्छिन्नत्वविरहात् तन्नवहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारतात्वेन
प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानीयविषयताप्रतिबध्यतावच्छेदकघटकतयानारहितग्रह
स्यापिप्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितग्रहत्वावच्छिन्नप्रति
बध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वमस्त्येवनिवार्यवस्तुतःप्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणमहानसवृत्त्यभावप्रतियोगितावच
च्छेदकं वह्नित्वमित्याकारकस्य ग्रहस्यार्थतु भिन्निहैन नारामपालानल्यप्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणमहानसवृत्त्यभावप्रतियोगिताव
च्छेदकत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतायांप्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नप्रकारताभेद
मानात्वसंप्रकारतानावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकताभावात्तथाहिसाधारणवातानुपहारतावत्प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुस
मानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नप्रकारताकसाध्यतावच्छेदकविशेष्यकग्रहत्वव्यापीसप्रतिबध्यतावच्छेदकता

व्या॰ कत्वनिवेशेऽनुत्पत्त्यासाभावत्वहेतुसाधारण्याद्युपलेश्च तस्यप्रतिबध्यतावच्छेदकसाप्याःप्रतियोगिवैयधिकरण्यविषयता वह्न्यादिलोकधर्मा
४ दण्डीप्रत्वादिविशिष्टतानादृशाप्यहेत्वावच्छिन्नत्वन्नावच्छिन्नत्वनस्वरूपसंबंधविशिष्टःकीलुव्यापकत्वलथात्तस्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यविषय
लादाढितान्नूपमतिरूपिलव्याधिकरणत्वरूपत्वावच्छिन्नत्वैऽन्नसामान्याभावप्रहेतुनिवध्यत्वावामस्तेनमेवेतीनतदृसंबन्धःदष्टितवलोकिक
त्सविकपीच्छारान्येनयदेवविशेषज्ञलोतोनाप्रसिद्धिःलदृशायहत्वव्याप्यकेवीषयाला द्वादिदृदिमनमी क्षीन्तत्वमेवयति ध्यत्वनाप्ये
निवेश्यमिस्मियोर्दनिन्नयोक्तरूपेराणुभिलादृसवछेदकत्वाभावव्याप्योधप्रधभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववदृत्तित्वमित्यादिनाद्दृत्ति
८७ मिसाप्रनीःनवत्ताद्दशाप्रतिबंधकनावच्छेदकीभूतालादृशावच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितभावप्रकारतानिरूपितत्वव्याप्तावच्छेदकी
पविशेषतासालिप्पहेत्वेनहेतुतानाव्याप्तादृशावच्छेदकत्वाभावव्याप्यप्रधभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्वृत्तित्वमित्यादितातीमपरत्वो
वच्छेदकत्वत्वावच्छिन्नविषयतानतादृशावच्छेदकत्वप्रतिबंधकतावच्छेदकीकानदृभावव्याप्यर्वलाप्रावस्यव्याप्तेशेवीद्रुमितावच्छेदकत्वाधिवायवकात
पाद्यात्मेधर्मितावच्छेदकर्धर्मलद्दीविषतायोस्तात्प्रतिबंधकतावच्छेदकेतीवेशादितिबलादृशत्वादलुभित्यायतिरितिवा व्याप्तत्वमपिनाशावच्छे
कत्वव्यापकप्रधाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्वृत्तित्वमित्यादिज्ञानसाधारण्यस्युद्वारत्वातृत्वव्यापकाभाववतीज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदक

कोटौव्यापकतापायद्वर्मितावच्छेदकेतद्विषयतानावीवेश्यनेप्रकृतेप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतिवच्छेदकत्वविषयतातीरूपीताभावविषयतैवनीवे
शातीयेनितातीप्रसत्तेतिवाच्यांप्रवेश्यगतादिघृतिन्त्वाविशिष्टव्याप्यकाभाववतीज्ञानस्याप्रतिबंधकत्वोपयत्प्रपदाद्भावच्छिन्नप्रतियोगिता
वव्यापकाभाववत्तातानेप्रतिबंधकेनअद्वयपीरत्वयच्छेदकतावद्यतियोगिप्रकारतातिरूपिताभावप्रकारतामात्रस्वप्रतिबंधकंतत्तद्धर्मपधी।
स्यावच्छेदकताकद्यतियोगिप्रकारता।निरूपिताभावप्रकारताकवप्रतिबंधकवच्छेदकेशतांप्रतयोपदशितव्यापकाभाववंज्ञानशानीमप्रति
योगितावच्छेदकत्वदकीवाच्छेदकत्वत्वादिविषयतानयाप्राधितादृसवच्छेदकतायद्रुप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात्तदृशव्यापकसामानाधिकरण्य
रूपव्याप्यतावच्छेदकद्याढितत्वात्यविज्ञानप्रतिबंधकतायांव्यास्येधर्मितावच्छेदकनिवेशस्यानुमितौप्रतिताद्दशव्यास्यवगाहित्यारामसिद्धनक
तोवच्छेदकेतलिवेश्यावद्यावच्छेदकतयातादृशावच्छेदकत्वाभावव्याप्यप्रधाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्वृत्तिरीत्यादिज्ञानवारणासम्य
सक्यदियव्यापकसामानाधिकरण्यात्यकव्याप्यवगाहिज्ञानस्यनद्रुमंव्याप्यस्तादृशावच्छेदकत्वाभातादृशावच्छेदकत्वाव्यापक
त्वाव्यापकाभाववत्व्याप्तिनिरसमूहात्वंबनादिसाधारणोतत्तद्रुमंव्याप्यस्तप्रकारकतोद्रुसावच्छेदकत्वाभावविशेषणतानादिविशिष्ट ते
द्रुमवत्ताज्ञानत्वेनैप्रतिबंधकताः।इत्थंवहतानानवच्छिन्नप्रतिबंधकतापारत्वविवक्षेताशेषिपयावाताप्रसक्तिदितिमन्यमेनथा

व्या· कुक्क्ष्यापकाभाववत्ताज्ञानस्याधारणत्वं तु वीरत्वमेव· यद्विशेषावच्छेदकत्वविषयतापि प्रतियोगित्वावच्छेदकतान्यातिरिक्त निष्ठप्र
२ कारत्वातिरूपितत्वनिवेशान्नतादृश्यापकाभाववत्ताज्ञानसाधारणप·तादृशाज्ञानियावच्छेदकत्वविषयतायाव्यापकाव
निष्ठ तथाविधप्रकारतानिरूपितत्वादिति मन्यमानेन तथापि तादृशावच्छेदकत्वविषयतानिरूपिताभावविषयतानिवेशे वह्न्यभावाभा
१८ वावच्छेदकभेदग्रहसंग्रहानुपपत्तिः॥ तादृशावच्छेदकत्वविषयतानिरूपितावच्छेदकविषयतानिरूपिताभावविषयतानिवेशेन तादृशा
वच्छेदकत्वाभावाभावग्रहसंग्रहः इत्यत्राहुः। तादृशावच्छेदकत्वग्रहत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकविषय
ताव्छिन्नत्वेन तादृशग्रहप्रतिबंधकताया विशेषणगौरवतया तत्तादृशावच्छेदकत्वाभाववद्व्यापकवन्नाज्ञानादिसाधारणपं तदभाव २
व्याप्यवत्ताज्ञानीयविषयतायाः तदूतादृशज्ञानप्रतिबध्यतानवच्छेदकत्वात् तन्वैव तादृशप्रतिबध्यताशालिज्ञानत्वेन हेतुतानतिप्र
प्रतिबंधकतानिवेशेनेति व्याप्यप्रतिबंधकत्वातिरेके विरोधस्यात्मकतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वग्रहादृश्यत्वनिव्यापत्तेः॥ इति वदन्ति तैरपि
विशिष्टज्ञानसाधारणनिश्चयत्वस्य दुर्वचत्वात् तत्तद्विषयसंशयवारणासंभवात् तु न च तादृशप्रतिबंधकतासामानाधिकरण्येन हेतुत्व

त्वेनी दृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमित्याद्यविशिष्टाकारका साध्यसमानाधिकरण्यहेतुमत्यक्षानकगर्हिनः स्वानंत्येनातद्वगाहि
समूहालंबनात्मकज्ञानादत्रमित्यापत्तिः। तद्वारणाय पक्षविशिष्टतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपितसामानाधिकरण्यविषयतानिरू
पितमात्रविषयतानिरूपितायाः तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतसाध्यतावच्छेदकविषयताशालिज्ञानत्वेन हेतुतावाच्याने
वायुसंशयवारणमशक्यमेव· संशयस्याप्रतिबंधकत्वेपि प्रतिबंधकताभावच्छेदकविषयताशालित्वादिति वेत्यास्यावच्छेदकतात्पर्या
यतावच्छेदकविषयतावत्वविशिष्टमितिभयसंधानतथाविधप्रतिबंधकतावत्वेनैव हेतुतायाः स्वाकारणीभूतयासमानाधिकरण्यादिनो
त्तुमिथ्यापत्तिवारणासंभवात् तथा प्रतियोगितावच्छेदकत्वान्यातिरिक्तप्रकारत्वातिरूपिताभावनादृशसाध्यतावच्छेदकतानिव
पतानिरूपिताभावविषयतानिरूपितस्वावच्छेदकीभूतावच्छेदकत्वविषयतातद्वत्त्वस्वीयविशेषणत्वाभयसंबंधेनतौवच्छेदकतो दृश
यद्वृ प्रतिबंधकतायाः कारणतावच्छेदकत्वं स्वीकरणीयं प्रतिबध्यतावता निवेशानीयात्स्व वच्छेदकभेदग्रहे वावच्छेदकत्वमविचार
णं प्रेरास्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन भेदांशेप्रकारतया भासतेः तथा तादृशमहत्त्वकाभाववीयविषयतानिरूपिताप्रतियोगी
तावच्छेदकत्वव्याप्तिरिक्तप्रकारत्वानिरूपितायप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतावच्छेदकत्वविषयतातद्वत्त्वं तन्दशातिमपात्रथविस्वा
वच्छेदकीभूतावच्छेदकत्वविविषयतायां तादृशाभाववीयपतानिरूपितविषयतानिरूपितत्वमेव तन्निवेशानियंतत्तु तादृशाभावविषयतानादिस

व्या.

पितत्वं अवच्छेदकत्वात्मात् दृशाभावप्रतियोगितादृशाभावविषयतानिरूपितायाश्चानुयोगितात्मकसंबंधनिष्ठसांसर्गिकविषयताना
२ निरूपितत्वविषयतायां मूसलमेवेति तत्तादृशाग्रहसंग्रहः व्यापकसामानाधिकरण्यात्मकतद्भाववत्तावगाहिप्रवेशक्रमेण तथा
रणपूर्वं वनृ अथ प्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकवदीत्यभिप्रायकारकता तस्य प्रतियोगि
९९ वैयधिकरण्याविषयकतादृशाज्ञातस्य प्रतियोग्यनधिकरणत्वप्रकारताभिन्नाया हेतुप्रकारताया भिन्नप्रकारतानिरू
पितायाश्चाधिकरणत्वीयत्वविषयतानिरूपितायानुमितिविषयतान इति निष्प्रकारतानिरूपितायाश्च भावत्वावच्छिन्न
विषयतायावं तारयाविषयतास्वरूपं निवेश्यानुगमः । संभवति इदमस्साधारणानिष्ठत्वस्याधिकरणीयतीति निर्वक्तुं शक्यत्वादिति निष्कर्षः
प्रतिबंधकताघटितनिरूक्तरूपेणाहेतुतयेत्याशंक्यतादृशादृष्टेणाहेतुतायाः प्रयोजकतानवसायादनुपलब्धेति । अन्यथा २
च्छेदकत्वविषयतानिरूपितान्यतमाभावविषयतायाः कारणीभूतावच्छेदकत्वेऽप्यवच्छेदकभेदप्रयुक्तस्यावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयता
निरूपितभेदाविषयतायास्स्वधान्वेऽवच्छेदकत्वासंतभावग्रहस्यासंबद्धप्रसंगात् तेनावच्छेदकत्वविषयतानिरूपितायाविषयता

३

तानिरूपिताभावविषयतातन्निरूपितविषयताशालित्वेनद्वयोरनुगमः संभवति तथा सत्यवच्छेदकत्वभेदाद्यवगाहित्वानेमादायानिप्र
संगादिति भाव । अथ साध्यतावच्छेदकधर्मिकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वेनानुगमे हेतुसमानाधिकरणाभावप्रति
योगितानवच्छेदकवह्नित्वादि साध्यतावच्छेदकस्वरूपेनादृशासाध्यतावच्छेदकधर्मिकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकतानस्याति
प्रसक्तत्वाहार्यरूपतया तन्त्र्यानिबंधकतायामप्रसिद्ध्याकारणतानवच्छेदकाप्रसिद्धिरतश्चाहवह्नित्वाभासेदेति । तथा च प्रकृतेसाध्यता
वच्छेदकधर्मिकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकग्रहत्वप्रतिपरूपावच्छिन्नविषयतेति रूपितपदार्थव्यावर्त्तिन प्रकारतान्वे
नव्यापकतानातद्रूपावच्छिन्नासितद्रूपावच्छिन्नप्रकारकग्रहप्रतिबंधकतानवच्छेदकीभूतायाप्रकृतसाध्यतावच्छेदकविषयता तस्याका
रणतावच्छेदकत्वमप्यगतस्यां प्रकृते अनुद्वह्नित्ववावच्छिन्नविशेष्यकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकोऽनाहार्यग्रहो—
पितादृसग्रहस्तत्प्रतिबंधकतादृशाविशिष्टेत्यद्वह्नित्वविशेष्यकव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहत्वदिति न दोष इत्यनुद्वह्नित्वावच्छि
न्नविशेष्यकव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहस्यतादृशप्रतिबंधकत्वेऽपि न तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूततादृसातवच्छेदकाव
(विशेष्यकवह्नित्वविषयताशालित्वमिति न तादृशज्ञानादिति शिष्टवह्नित्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिप्रसंग इति ॥ अत्र वदन्ति तादृशप्रकृतसाध्यता

वच्छेदकविषयताशालित्वनिश्चयाव्यवहितोत्तरे तत्र नाहार्यमानसत्वाभावे प्रकृतसाध्यतावच्छेदके तादृशावच्छेदक
त्वबोधि हृत्याकाह्यवाभावे तादृशविषयताशालिनिश्चयत्वेन हेतुतेति रिति न संभवति । तथा सति तादृशविशिष्टवह्नित्वा
४ वह्नित्वसाध्यकस्थले साध्यतावच्छेदकधर्मिकप्रमेयत्वनिश्चयस्यापि कारणत्वप्रसंगात्तादृशितरीतीवाधिपदस्यापि वह्नित्वकोरी
१०० ताच्छेदकावच्छिन्नपरिसाधुकाभाववैशिष्ट्यवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यकताहृशप्रतियोगितावच्छेदकान्वयकारणत्वरूपत्वेनैव प्रति
बध्यमूलज्ञानस्य कारणतावच्छेदककोटौ निवेशः ॥ साध्यतावच्छेदकादिभेदेन कार्यकारणभावभेदकत्वे वह्नित्वप्रतियोगितानव च्छे
दकत्वादिज्ञानप्रवृत्तिमित्यापत्तेः ॥ तादृशज्ञानानामपि सामान्यभावो वह्नित्वप्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
रूपता मायहादिनविसेषधर्मप्रकारकग्रहविरोधित्वमित्यत्र आहो यदि त्वितीतादृशज्ञानानामपि व्यभिचारज्ञानविरोधितया नेष्टो ॥ ५
नुमिमि युक्तादोयमनेयश्रुतिविरहदादिश्चेत्सुतां अनवच्छेदकत्वादीत्यादिपदानप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावादिपरीय
ईश्वरादृक्साववच्छेदकत्वादिनिश्चयभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादीत्यर्थः श्रुत्याद्यपि हार्के वत्वप्रतियोगितावच्छेदकत्वापादकग्रहशानद ४
विरोधित्वं तादृशाद्यहनिश्चयप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वेनैवेसतिप्रसिद्धत्वस्य निरुक्तव्यभिचारज्ञानप्रतिबन्धकताव
च्छेदकतापादित्यादि ॥ तादृशप्रतिबन्धकताप्रयत्यस्य ज्ञानविशेषणत्वे भावप्रतियोगितानवच्छेदकहेतुसमानाधिकरणाभा

वप्रतियोगितानवच्छेदकं वह्नीत्वमिति संमूहालम्बनात्संग्रहः प्रसंगात्तादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य विषयताविशेषणत्वं यथानानु
धावतोऽभावप्रतियोगितावच्छेदकवह्नित्वमित्यादिज्ञाननिष्ठप्रतिबन्धता अलौकीसन्निकर्षघटजन्यवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्य
कसामानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रकारकग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतान्यतनिवेशोऽपि योऽ ॥ न तु तादृशग्रहत्वा
वच्छिन्नप्रतिबध्यतान्यतमेदकूटनिवेशापत्त्या गौरवात् अभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकतादृशग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतान्वेननि
वेसे तुल्यत्वात् अनुमित्यप्रमाहकानुसामानाधिकरण्यं दोसाधानिन्धातवगाहिन ॥ सामानाधिकरणाभावप्रयोगितानवच्छेदकं वह्नित्वमि
त्यादिज्ञानादनुमित्यापत्तिश्च प्राप्तेऽभावो दोसामानाधिकरणावगाहिज्ञानयर्थलतिवेशनां प्रतियोग्यसामानाधिकरणादिहेतुसमाना
धीकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकतादृशग्रहणावर्त्तमान तेयप्रसिद्धीतस्तादृशग्रहनिष्ठत्वमयहावता दृशग्रहव्यापक
त्वस्य प्रतिबध्यतायां निवेश ॥ वस्तुतस्तु तादृशग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य प्रतियोगि वह्निकहेत्वा
केन समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकग्रहत्व वह्निप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयताया
निवेशादिस्यादिहेतुवानरानतदृशप्रतिबध्यतापामेवतादृशग्रहत्वाव्यापकत्वं निवेशानियं तावत्वैभावप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वमि
त्यादितनिवारणासंभावानातद्दीपदसीदबध्यतापरस्तथाविधग्रहत्वव्यापकत्वादित्यवबोध्याश्च भवतत्वाप्रतियोगिवैयधिकरणायावगाहितेयनवगा

क्तित्वयोः पृथग्घेतुतया अन्यलिंगकानुमितौ व्यभिचारज्ञानदशायां [illegible] पकारकवैशिष्ट्यस्य स्वस्य निर्विशिष्टाभावमितया परस्परव्यभिचारानु
मितौ च तन्नव्यकारकत्वोल्लाघवपकल्पनतापेक्षया ज्ञानानुगतरूपेणाहेतुताकल्पने लाघवमितीवाच्यं प्रतियोगिव्यधिकरणाहेतुसमानाधि
करणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्ववत्ताद्यावच्छेदकत्वाभावप्रकारकहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्ववनिता
दशावच्छेदकत्वाभावप्रकारकमिथ्याकारकयोश्च भ्रमयोः प्रामाण्यग्रहे योः पृथक् पृथक्त्र भाववैशिष्ट्या निवृत्त्या तु रोधेन कारणतायां पृथक् ५
१०१ त्वताया ४ आवश्यकत्वात् ज्ञानयोः प्रामाण्याग्रहास्कंदितत्वावच्छिन्नमिथ्या प्रामाण्यज्ञानाप्र ४ तिबंधकत्वमेव तन्नोऽनुमित्यादौ नि दि
रणासंभवात् अप्रामाण्यज्ञानास्कंदितत्वस्य निवेशादावनीतीवाच्यं अप्रामाण्यज्ञानविशिष्टस्यापि ज्ञानस्य तद्भा
वदृष्टा प्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टत्वेन व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकत्वात् कारणीभूताभावप्रतियोगित्वरूपस्य प्रतिबंधकत्व
स्य किंकालावच्छिन्नत्वविरहेण कालोनावच्छेदकविशिष्ट० प्राकसत्तापापकत्वोपधानेनप्रत्येकमेव निस्तारसंभवात् विशिष्टस्य
हे प्रतिबंधकतावच्छेदकतापरिकल्पकरणाधर्मविशिष्टत्वेन तद्धेतत्वोपात्ताभावेनाप्रामाण्यग्रहविशिष्टज्ञानादनुमित्यापत्तिरितिवा
मऽप्रावच्छेदकतापाश्च्यास्यानुमितिं स्वहृष्टिनत्वात्प्रतिबंधकतावच्छेदक [illegible] कज्ञानत्वादेरापि मन्त्योपूर्वीयविधिः करणान्व्या

माराग्रहादिकालेऽनुमित्याप [illegible] लेपत्वात् तावत्प्रतियोगिव्यधिकरणाहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकाभाव
वति साध्ये तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकप्रकारकहेतुसामानाधिकरण्यामीव प्रतियोगितानवच्छेदकतद्भावविषयप्रतियोग्यनधिकरणान
हेतुमन्निष्ठत्व [illegible] तत्तद्भावप्रतियोगिकमिथ्याकारकप्रामाप्रकारकतावच्छेदकत्वाभावमहृ ३ वहेतवीथ्य: तन्नवत्तद्ज्ञानप्रतियोगि
२ ग्रहकालीनज्ञानस्यापृथक् व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकयातत्तोऽनुमित्यापत्तिवारणायतद्ध्वाप्रामाण्यग्रहाभावयो ३ । एव्यक्ति
वेशातिथतया होतानुगमज्ञानात् अध्यप्रतियोगिवैयधिकरण्याधिविषयकव्या । तिज्ञानस्य हेतुत्वं न विचारसहमथो हि प्रविपोगिवैयधि
करणापशरोरेप्रतियोग्यधिकरणान्वावच्छिन्नस्याभावसमभूतीवेशायिनुमसकाश ३ । सर्वेषामिवप्रकिंचिद्भावविषयप्रतियोग्यधिकरण्यो
त्यसत्तत्ता इशब्दा प्रसिद्धिः संयोगादिसंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणासामान्यभेदस्य गुणादौ प्रसिद्धत्वेऽपि धूमादिरूपहेत्व्यधि
करणाद्यसत्त्वात्ताप्रमान्यकेनादसत्ताऽनस्य [illegible] धिदृषयसंभावान्नानवभाद्र सत्तानत्तमान्यकमेवसंबंधत्वानुमितिहेतुरिति वा
च्यं तिथा सत्त्वप्राप्यत्र तिसाध्यकस्थले ज्ञानात्यानमिति विलयपुरसंगानुपपत्तेः किंतु प्रतियोग्यनधिकरणान्यानैव [illegible] भिपियपतिकि
द्भावीयप्रतियोग्यनधिकरणाहेतुमन्निष्ठपदान्किचिदभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वा साध्यतावच्छेदकेशान्यानन्त्रापि विषयदावि

श्रीराम

६

१०२

ताप्रतुमितं प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वानापत्तेश्च विरोधाभावग्रहस्य हेतुत्वे धूमसमानाधिकरणावृत्तित्वा प्रमानुमापकप्रमाश्चा
वह्निनप्रतियोगिकान्याकाभावप्रतियोगितानवच्छेदकवह्निश्चेत्यादिनोक्तानाद्यनुमित्यायत्तिश्चानद्भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं
तदभावग्रहस्य हेतुत्वेन तद्भावत्वेन तत्प्रकारकत्वाभावात् अभावसहस्त्वेनाधिक्ये ज्ञाने तत्प्रभववीत्युपाध्यायमतं तु परास्तम्। एवं यादृश
पादृशपादृश्यप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नानाधिकरणत्वं हेतुमत्तस्मादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं यत्र वेति द्युतेनलक्षणे अपूर्ण
शरद्द्योतकतया विवक्षितत्वात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वं निरुक्ते नापि ह्यधिकरणत्वनप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तेन वाऽभाव राम ६
नस्य हेतुत्वे सुतरामसङ्गतेः पद्दति मैवं:॥ तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तत्त्वावच्छिन्नसामान्याभा
वराव्याप्तिप्रदर्शकतज्ज्ञानमेवानुमितिहेतुः तथा स्वपदं परितो घकमानेन मूलं इत्यस्यापि निवेशः तथा च न्यूनपावच्छेदकावच्छि
न्नानधिकरणत्वस्य न्यूनदीपदन्ती नियामकसंबंधेनाविरहानन संयोगादि निष्ठप्रतियोगिता...पाधानादृशासंबंधेन हेतुत्वं विधिक
रणवृत्तिताभावपाव्याप्त्यत्वकासदृतिश्रुतेः तत्पदार्थस्यानन्तराक्तिर्भेन प्रतियोगितायेनवाविवक्षादत्वेलाहृदयादिकेन्या व
सरद्दतिदिकसत्तावन्यायनिनत्योन्याभावहृदितव्याप्तेरन्यसाभावहृदितव्याप्तेश्च ज्ञानस्य कारणतावच्छेदककोटिप्रतियोगि

त्वप्रधिकरणाय निवेश्य सामान्यव्यवच्छेदायनेनान्याभावहृदितव्याप्तिज्ञानहेतुतायां ज्ञानद्वयविनिराकृतेव। सावतादसव्याप्तिशयारज्ञानग्राव
विस्वमनमाश्रीत्यनिराकरोति: अन्योन्याभावस्येति। सुतरां विशेषणदानमिति व्याप्तिशरीरे प्रतियोग्यसामानाधिकरणाय विशेषणाप्रवे
शावश्यकत्वमितिभावः। अर्थत्यादिपूर्वपक्षे समाधत्ते सत्यन्तथापीति। प्रतियोग्यवृत्तित्वस्यैवेतिरावकारेण प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्ना
धिकरणवृत्तित्वस्य विशेषणत्वव्यवच्छेदः। तथा चान्योन्याभावहृदितव्याप्तौ प्रवच्छेदकावच्छिन्नांशानिवेशो स्याधिक्यादुरवेमितिभावः॥
अन्यत्र प्रतियोगिवृत्तित्वहेत्वधिकरणे निवेशयितुं तथाऽभावत्वस्यान्योन्याभावस्याव्याप्यवृत्तित्वं संयोगिद्रव्यत्वादित्यादौ हेतुमतिसंयोगिभेद
प्रतियोगिन इव संयोगिनोऽपि वृत्तित्वस्याक्षतत्वयाऽव्याप्तेरसंभवापारणान्यासामान्तस्य व्याप्यहेतुवृत्तित्वेऽपि तस्या व्याप्यवृत्तित्वचन्द्रधूमहृदयाद्यं संयो
गिभेदप्रयोगिभिन्नाहि त्वाद्यधिकरणवृत्तिमद्प्रतियोगिभावच्छेदकत्वस्यसंयोगेग्रहादनुमित्यपत्तेर्वायसंयोगित्वसमानप्रतियोगिवृ
त्तित्वस्य विशेषणासङ्गत्ते तवैवं संयोगिसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिरापतति: समानाधिकरणाय स्याव्यापकावत्तितानभ्युपगमेन गुणादावच्छेदेनसं
योगिभेदप्रतियोगिवृत्तित्वाभावसत्त्वात् तदन्यधिकरणावच्छेदेन तत्त्वस्य विवक्षणीयतयाऽव्याप्तेरनवकाशात्। सामानाधिकरण
पस्याव्याप्यवृत्तित्व प्रागेव दूषितमित्यत्स्वभिप्रायेणाय वृद्धमतमभिधायमित्यादिना प्रतियोग्यवृत्तित्वे हृदितव्याप्तिलक्षणस्य

पमिवहूपरोपन्वात् निरवच्छिन्नहन्त्वधिकरणवृत्तित्वमेवाभावविशेषणतादृशेनतत्प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यप्रमितितोक्तलाघवाबकाशदू
त्वमिप्रेत्यलाघवांतरमाहानत्वेति नवेत्यर्थः अत्राभीतनाभावघटितव्याप्तौ प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानिवेश संबंधीनावच्छिन्नप्रति
१०३ योगिताकत्वस्यापि अभावमनिमादाय पासंबधवारणायात्यंताभावपि प्रतियोगिताघोसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व श्रीराम
स्यानिवेशनियतमागोरवादिनिभावः प्रथमाश्रुतत्वंग्रंथलुगभिनत्वात्स्वरसहृननाः स्वबानुप्रभातप्रतीप्रतियोगितापामिवात्योत्रामा ८
नप्रतियोगितावच्छेदकतापामिधिसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वप्रवेशेन लाघवविरहात् नत्वायालमवापाहि तावन्मात्रादि मति । भेद
म ८ मात्रापासंभवप्रसंगात्तदन्यत्वेताभावघटितव्याप्त्यावप्यिप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वस्यानिवे
शनीयतानद्दोसम्ब … प्रधावीयपिता संबंधेनवह्नित्वावच्छिन्नाभावमादायदोषादित्याशयं … मावच्छेदघटितव्याप्त्यावयसा
ध्यतावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकत्वनीवेशानियातादृशावच्छेदकतावच्छेदकत्वबसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नत्वेनतविषा
तीभूतप्रध्यानानाव्याप्तिसाध्यकेहेतुमन्निष्ठत्वात् साध्यमपि मवदरमादाय व्यासमुरानलदेव्यात्यादिव्यादौ विषयितासंबंधेन गुरा
चादिविशिष्टादिवाछिवमदमादायायामाप्तौ ध्वनेवै कामिसाध्यकस्थले तदैन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तवच्छेदकत्वानिवेशानंह

सिद्ध्यकानुमितिकारणतायालाघवमहत्त्वगामेन्वेति वा व्यांतातान्तिसाध्यकस्थलेएकावच्छेदकत्वांशानिवेसादन्यतभावघटितव्याप्ति
ज्ञानहेतुतायामपि लाघवं संभवेत्स्थले तद्विरोधीततायावस्याकों विकरत्वात् तथैव मापिप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानिवेशेय मि
प्राप्रतियोग्यवतित्वस्यातिवेशोने ल … थवमस्त्र स्म मवन्कलिका संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिवाकाशाभावामावतानु भ्रमत्वाद्वि
त्याद्वावत्यासिप्रसंगेनप्रतिप्रयोग्यसामानाधिकरण्यं पटित्वज्ञानिरवच्छिन्नवृत्तित्वस्य निवेशाधितमप्रयकजन्वातामवत्प्रतियोग्यसामा
नाधिकारणापस्यापयं निवेशितिपन्चानातयस्यैताभावघटितव्यासौ हेत्वकरणेप्रतियोग्यनधिकरणत्वनिवेशनीयंतन्वभावितदधिकरण
वृत्तित्वेनतथाबान्योभावविशेषणप्रतियोग्यवृत्तित्वस्यनप्रतियोग्यनवीकरणत्वापेक्षयालघुशरीरेनेति वाच्यां प्रतियोग्यनधिकरणत्वाभि
व्यनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्व स्येनविपक्षशीपतयति द्रव्यसयाप्रतियोग्यवृत्तित्वस्यातलघुत्वात् … रावस्थनेप्रतियोगितावच्छेद
कावच्छिन्नत्वानिवेशान् प्रत्यस्योमाभावस्याव्याप्त्यापत्तिभि त्ववक्ष्यमाणदोषेयाप्रतियोग्यनधिकारतरणत्वनिवेशार्थं संभवात् सामानाधिकरण
प्रस्याव्याप्यवृत्तित्वमप्युपेत्यप्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वस्यैवात्यैताभावेनिवेशनीयत्वादिति निवेवा … त्यंताभावप्रतियोगिताघटितलक्षणोस्या

धिकरणावृत्तित्वाभावावच्छेदकहेत्वधिकरणाकत्वप्रतियोगिताया विशेषणत्वमित्येव निष्कर्षः । अत्रावच्छेदकाविशिष्टत्वनिवेशाधिक्यमस्ती ८
यत्त्वाभावप्रतियोगित्वादिति वाच्यं नीलत्वाभावस्यापि व्याप्यत्वात् तादृशप्रतियोगिता निरूपित साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितसा
१०४ ध्यतावच्छेदकतावृत्ति कसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावो विशेषणीयः साध्यतावच्छेदकीभूतधर्म व्याप्यो वा तादृशप्रतियोगितानिरूपितसा ८
ध्याभावाच्छिन्नकतावृत्ति कं संबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावो विशेषणीय इति । परमत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकता
श्री कृष्ण निरूपितत्वं निवेशादिपरिश्रमवशेन अवच्छेदकविशिष्टत्वनिवेशापेक्षया तादृशगुरुत्वात् निरवच्छिन्नप्रतियोगितायां साध्यावच्छेदकत्वं राम ८
८ निरूपितत्वं निवेशादिपरिश्रमवशेन ... अवच्छेदकतानिरूपितत्वाशस्यैवेत्यलं । विकल्पमिति वाच्यं स्वावच्छेदकविशिष्टसंबंधेन यत्साध्य
धावच्छिन्नत्वं निवेशनीयमवतो वा साकल्यमवच्छेदकतानिरूपितत्वाशस्यैवेत्यलं ... तन्निवेशनीयं चान्यमेवमपि साध्यतावच्छेदक
तावच्छेदकसंबंधेन विषयतैव वा प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य ... निवेशनीयं च नान्यथैवमपि साध्यतावच्छेदक
संबंधेन विशिष्टाभावमत्र ... वाच्यात् व्याप्यावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यैव तन्निवेशाधिक्ये तत्साध्यावान् वक्ता साध्यादिति तु
हेत्वादिपक्षयोगादिवक्तृत्वेति यथा तु व्यप्रत्यक्षवत्समवेतत्वप्रत्यक्षत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगि इन्द्रियसंयोगत्वात्तत्संयुक्तसमवायत्वादिनासति
१०

यावन्तो यत्कारणानवच्छेदकास्ते तु मते धिकाधिकतावच्छेदका भेदेनैव ... तानमन्विसाध्यकस्थले नैककावच्छेदकत्वं शानीविशाद त्वतामावसाद
त्व्यासिद्धानहेतुतायाम किन्नाद्यवेसं भवेत स्थले त्वविशेषणीयेनाद्यु वस्याकी भिन्नकरत्वात् । अथैवमपि प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यन्निवेशोऽप्यप्रति
योग्यभावत्वेन तस्य निवेशेनेत्यथवमध्यक्ष भवन्तव्यक्तिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभाववानुद्भूतत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगमनप्रतियोग
व्यसामानाधिकरण्यमत्यन्ताभाववच्छिन्नवृत्तित्वस्य निवेशनीयत्वमक्षयत्वतया भवनाप्रतियोगि व्यसामानाधिकरण्यस्थानं निवेशनीयत्वात् तत्र
त्येत्याभाववृत्तित्वा सोहेत्वधिकरणे प्रतियोग्यनधिकरणत्वं निवेशनीयं तत्प्रभावेन तदधिकरणवृत्तित्वात्तथावान्यो भावविशेषणप्रतियोग्य वृत्तित्व
स्यात प्रतियोग्यनधिकरणत्वापेक्षया तद्वारेण निवेश्यप्रतियोग्यनधिकरणत्वमित्यत्र प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वस्यैव विवक्षणी
यतया तिदृशप्रयोगप्रतिकथकत्वस्यानदयुन्यात् रावन्मते प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावेक्षानु ... त्वोत्याभाववस्यावाप्यत्वमिव वन्मत
देवेराप्रतियोग्यनधिकरणत्वविवक्षावसंभवात् सामानाधिकरण्यस्यावृत्तित्वं च मम्युयेत्यप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वस्यैवत्यंताभावेति वे
शावीयत्वादितिवेत्तात्यन्ताभावप्रतियोगितावृत्तित्वलक्षणसंबंधावच्छेदकविशिष्टवह्नित्वाभावादकहेत्वधिकरणाकत्वप्रतियोगितायां विशेष
राद अत्यन्ताभावीयप्रतियोगितावृत्तित्वस्य णस्वाधिकरणावृत्तित्वाभावावच्छेदकहेत्वधिकरणवृत्तिमान्व्यभिचारश्चानुव्याप्यानुकारस्य
नावच्छेदकानुगमेऽपि तन्मयमितातोऽव्यवहितोभवात्यन्तोऽस्मिन्निरूपविशेषणमरणामेवनत्वं व्यात्यवृत्तानन्यसत्तावच्छेदककानुगमनेकापि ना

व्या.नु. वह्नेर्धूमकेनानुमानेन व्यभिचारवारणाय इत्यपि प्रस्तावे धीः तु - प्रत्येकं तदभावत्वसत्तैकाभावगर्भ व्यभिचारवारणाय अनुगमव्याप्ति हेतुविशिष्टव्याप्त्यनुगतधर्मेण उपलक्षिता विध
साध्यसिद्धान्तहेतुना स्वीकुर्वन्तीति तेषां मतम् अनुपपन्नम् साध्याभावाधिकरणवृत्तित्वाभिचारस्यापि घटत्वादिधर्मितावच्छेदकत्वे पर्याप्तिः अवच्छिन्नत्वप्रतियोगिताकत्वेन उपस्थितत्वात्
१ •पर्याप्तावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन पर्याप्तवृत्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिनाकत्वनिष्ठविषयतानिरूपितविषयताश्रयः धर्मितावच्छेदकता
२०५ धर्मिविषयतानिरूपितविषयताश्रयः साध्यवत्तावृत्तिविरहात् हि साध्यवत्तात्वज्ञानप्रतिबन्धकतावच्छेदकताविशिष्टताश्रयस्तथा स्वावच्छिन्न
पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधावच्छिन्नपर्याप्तिमत्त्वविशिष्टप्रकारतानिरूपिता धर्मिनिष्ठविषयतानिरूपितत्वाभावविशिष्टता साध्यतावच्छेदकसंबं
धेन साध्यवत्ताग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकतावच्छिन्नसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधावच्छिन्नत्वादिमप्रकारतानिरूपिताभावविष
यतानिरूपितसामानाधिकरण्यविषयताशालिग्रहविरोधित्वेन व्याप्तिज्ञानानुगमइति पर्यवसितार्थः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छि
न्नत्वविशिष्टप्रकारतापर्याप्तिमत्त्वनिष्ठत्वेन हेतुमन्निष्ठत्वपोध्वनिवेशात् हि न्यावच्छिन्नभेदवह्निमत्त्वावच्छिन्नोक्तताभावसामानाधिकरण्यपर्याप्ति १
विरोधित्वसामानाधिकरण्यभेदप्रतियोगितानवच्छेदकवह्निमत्त्वमित्यादि ज्ञानानवच्छिन्नत्वानुमितिप्रायश्चि ॥ वह्निमद्धदादिधर्मिता वच्छेदकत्वकवन्धी
ह्रदमन्त्रात्तावेप्रमिमद्धदादिधर्मिविशेषकसंयोगादिसंबधावच्छिन्नवह्न्यभावबोधकज्ञानप्रतिबन्धकतायां वह्निमद्धदादिविषयविषय

तायां स्वप्रतिबन्धकत्वात् पुनर्वह्न्याद्यनुमानयतिरेतोऽनुमितिविषयत्वानाति स्यात् इति विषयेयस्य धर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्या अपेक्षायां दृश
धर्मिता दृशधर्मिसिद्धिशिष्टविशेषतानिरूपितत्वप्रयोजकं धर्मितावच्छेदकत्वानेत्यनेनानुपपत्तिना ॥ इति व्याप्त्यनुगमविचारः स
मापः ॥ ॥ अथ सामान्यलक्षणा •